

Egy tanulmánykötet és ami előtte történt

A múlt év utóján, a sepsiszentgyörgyi Kriterion-napok alkalmával egy tanulmánykötetet mutattak be az ünnepségen szokatlanul nagy számban megjelent közönségnek olyan siker kíséretében, hogy a jelen lévő szerző alig győzte éjfél tájáig aláírni a példányokat. Az ez év januárjában Kolozsvárt, de úgy hírlík, másutt is a könyváruis forgalomba került példányok két-három napon belül már szintén nem okoztak gondot a könyvterjesztésnek. A kötet¹ címe nem tartozik ugyan a nagyon „piacos” címek közé, a szerző nevét azonban az utóbbi években közzétett kötetek², tanulmányok és cikkek³ éppen eléggé ismertté tették ahhoz, hogy ezen az újabb köteten is kapva kapjon a hazai történelem iránt érdeklődő sok-sok olvasó.

Az osztatlan érdeklődést és elismerést kiváltó kötet jelentőségét igazában csak az előzmények ismeretében, azaz a szerző szinte négy évtizedes tudományos munkássága távlatába beállítva lehet és kell értékelni. E magától értetődő követelmény hangoztatásakor mindjárt előljáróban személyi vonatkozásként — némi szerénytelenséggel — meg kell jegyezmem, e távlati szemügre vételre a *Korunk* szerkesztősége alkalmasint nem a „szakmai” hozzáértés miatt kérte fel éppen e sorok íróját, hiszen ilyen szempontból akadt volna nem egy, a szerző tudományszakja köréből hozzáértőbb szakember is. A választást valamelyes mértékig az indokolja, hogy a *Korunk* munkatársai közül — koromnál fogva — magam követhettem nyomon leginkább az indulás legelső mozzanatától kezdve máig megszakítatlan folytonossággal azt a pályát, amelynek egyik kimagasló terméke a most megjelent kötet. A szerző tudományos munkássága kibontakozása nyomon követésének megemlé-tése nem alaptalan állítás, hiszen hivatkozhatom arra az értékelésre⁴, melyben mindjárt első munkája megjelenése alkalmával az akkor induló fiatal kutatóban a nagyra hivatott levéltári szakembert és történészt üdvözöltem.

Sietek megjegyezni: nem kellett különösebb élelslátás ahhoz, hogy nagy reménnyel nézzen valaki Jakó Zsigmond tudományos pályájának várható eredményei elé. Mert az, akinek most közzétett tanulmánykötetét olyan nagy elismerés fogadta, már az induláskor a modern történeti kutatómódszerek teljes fegyverzetében kiemelkedően jelentős munkával lepte meg a szaktudományi művelőit akkor, amikor 1940-ben megjelentette Bihar megyéről szóló nagy település- és társadalomtörténeti monográfiáját⁵. E mű szaktudományi jelentőségét mi sem érzékeltetheti jobban, mint annak a ténynek pusztá megemlé-tése, hogy az akkor alig 24 éves kutatót mindjárt a megjelenés évét követő esztendőben az Akadémia a három évenként kiosztott legnagyobb történettudományi jutalomra méltatta.

E sorok írója nem élhet vissza olyan mértékig az olvasó türelmével, hogy Jakó Zsigmond csaknem másfélszáz tételt felölölő tudományos közleményeinek bőséges sorából akárcsak a legjelentősebbeket is legalább olyan futólag értékelje, mint ezt a pályakezdő monográfiájával kapcsolatban az előbbieken tette. Azt azonban mégiscsak ki kell most előljáróban emelnie: attól kezdve, hogy Jakó 1941-ben Kolozsvárra, az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárához került, munkássága teljesen Erdélyhez kapcsolódott. Erről — kisebb közleményei mellett — már indulóban bizonyosságot szolgáltat az itteni működés első három éve alatt felkutatott levéltári anyagból közzétett hatalmas összeírás-gyűjteménye.⁶ E munka százegynéhány lapra terjedő bevezetője maga is valóságos kismonográfia és urbáriumkiadványok jelentőségének, módszertanának elméletét és gyakorlatát illetően. Az összeírásanyag messzemenő szövegűsége, a filológiai felszerelés aprólékos gondossága, a kutatót minden felölő kérdésben tájékoztató jegyzetanyaga és mutatója a történeti forráskiadványok módszerességben máig utol nem ért termékeként tartatja velünk számon Jakónak ezt a tudományos munkássága első fél évtizedében megjelentett második nagy művét.

Ezzel a forráskiadvánnyal tulajdonképpen a Bihar megyéről szóló munka kérdéskörét és módszerei próbálkozásait a gazdaság-, társadalom-, intézmény- és helytörténet irányában tovább bővítve, fejlesztve, Jakó érdeklődése tartósan e kutatási területek irányában kötődött le. Az érdeklődésnek erre az egyre bővülő, a múlt valóságának teljes átfogására törekvő újabb iránylatára mutatnak az erdélyi gazdaság⁷, valamint középkori településtörténeti kutatások feladatainak és mód-

szerének kialakítása⁸ vonatkozásában úttörő dolgozatai mellett a torockói jobbáglázadásokról⁹, a dézsma fejedelemskori adminisztrációjáról¹⁰ — remek vezető-tanulmányokkal — közzétett forráskiadványai éppen úgy, mint az egykori magyar-pataki és a kalini hamuzsir-huta történetéről megjelentetett kismonográfia¹¹, valamint az erdélyi papírmalmok feudalizmuskori működéséről közreadott, a szerzőtől „vázlat”-nak minősített, de valójában e nemből úttörő tanulmány¹². Az erdélyi tizedszolgáltatás történetéről közzétett tanulmányával egy évben, még 1946-ban megjelent és mostani kötetében újra elénk kerülő egyik, jelentős eredményeket hozó tanulmánya az erdélyi vajdai kancellária XVI. századi szervezetének kérdésében tájékoztatja¹³ a hazai intézménytörténet e részlete iránt érdeklődő olvasót.

Bár szinte magától értetődő tény, mégis a szemlélődés rendjén külön ki kell emelnem, hogy Jakó munkásságának eddig ismertett kimagasló eredményei az egyetemi tudományos műhelyben szerzett beható szakismeret és benne meggyökereződő filológiai-írástörténeti alaposág, igényesség mellett a levéltári kutatás állandó gyakorlata nyomán születtek. A szakmai felkészülés útjának-módjának részletezését itt mellőzve, annyit mégis ajánlatos megemlítenem, hogy Jakó mint történelem—klasszika-filológia szakos hallgató egyetemi éve alatt megszerezte a közép- és újkori forrástanulmányozáshoz elengedhetetlenül szükséges latin nyelvtudást és azokat az írástörténeti, valamint oklevéltani alapismereteket, amelyeknek birtoklása nélkül a levéltári anyaggal való bajlódás, illetőleg az ilyen anyag felhasználása a lehetetlen vállalkozások közé tartozik. Ilyenformán Jakó már egyetemi hallgató korában teljes tudatossággal, módszeresen készült fel az alkotó történettudományi munkásságra. Néhány évvel később a hivatali munkakör megválasztása meg éppen arra mutat, hogy még az indulás éveitől kezdve érdeklődését — egy életre szólóan — a levéltári anyagban kínálkozó korlátlan lehetőségek nyugtázták le. Az egyetemen szerzett elméleti és a levéltári kutatásban felhalmozódó gyakorlati ismeretek gazdagodásához hozzájárult az a szerencsés körülmény is, hogy kolozsvári munkahelyén a bámulatos tudású levéltári szakember és eszményi hivatali főnök, Kelemen Lajos főigazgató társaságában tájékozódhatott nemcsak a múzeumi levéltár rendkívül gazdag anyagában, hanem Erdély-szerte a közületek birtokában és magánkézen lévő levéltárak anyagában is. Közvetlen munkahelye kincseinek, múltjának és feladatainak¹⁴ megismerésében, illetőleg meghatározásában rendkívüli segítséget nyújtott a fiatal levéltárosnak Kelemen Lajos csodálatos levéltári anyagismerete, de ezen túlmenően a nagy levéltári mintakép döntően befolyásolta Jakót a tekintetben is, hogy levéltárosi működését ne csak merő hivatalnoki tevékenységnek, hanem a legnemesebb értelemben vett közösségi szolgálatnak fogja fel. Az erdélyi levéltári helyzet megismerésében Jakó kitágította érdeklődésének határait az együtt élők levéltári viszonyai irányában is: tájékozódott a magyar mellett — az egykori lehetőségek határain belül — az erdélyi román¹⁵ és a szász¹⁶ levéltári anyag, szervezet és munkásság kérdéseiben is. Az erdélyi levéltári helyzetet illető széles körű tájékozódás és az itteni forrásanyag átfogó ismerete, illetőleg a megismert anyagnak a kutatás, felhasználás körébe való bevonása teszi Jakónak az előbbieken legalább futólag értékelt közleményeit új eredményekben olyan gazdaggá és az eredmények szilárd alapvetésében olyan időállóvá. Nyilvánvalóan korán tudatosodhatott benne az a felismerés, hogy a múlt valóságának megközelítése csakis az elsődleges forrásanyag kínálta lehetőségek legmesszebbmenő kiaknázásával érhető el.

Ezeket a Jakó kutatói alapállását, magatartását és gyakorlatát érintő általánosabb jellegű észrevételeket a továbbiakban még ki kell egészítenem néhány, a szerzőnek a levéltári anyag kérdéskörével kapcsolatban számontartásra kínálkozó közleményét illető értékelő megjegyzéssel. Jakó hivatali munkahelyén a szakmai feladatok odaadott teljesítése közben továbbra is levéltári kutató maradt. A farradhatatlan kutató azonban a kezén megforduló levéltári anyagot nemcsak egy-egy választott tárgy kérdéskörének mentől alaposabb tisztázására használta fel, hanem kötelességének tartotta a kutatás rendjén gyűjtött és a szakudományban addig felhalmozódott elméleti, módszertani ismeretek, tapasztalatok egybeölelésével segítséget nyújtani a kutatónevelés, illetőleg a hazai történészképzés területén forgolódnak is. Az e körbe tartozó tanulmányaira, cikkeire csak utalva¹⁷ elég a Radu Manolescu társaságában közzétett remekbe készült középkori latin írástörténeti munkát¹⁸ kiemelnem.

Jölehet a levéltári anyag a történészkutató számára kétségtelenül a legfontosabb kincsésbánya, főként a művelődési és szellemi élet történetével foglalkozó számára gazdag tájékozódási lehetőség, bőséges anyag rejtekezik az egykorú kéziratokban és nyomtatványokban ránk hagyományozódott irodalmi szellemi termékekben is. Aki az egykorú életnek olyan összefoglaló szemléletére törekszik, mint Jakó, előbb-utóbb szükségszerű következmény az, hogy érdeklődése ezek felé az em-

lécek felé forduljon. Az ilyen irányban való tájékozódás bizonyágaként Jakónak két forráskiadványára: Rettegi György emlékiratainak kiadására és *Erdélyi Féniks* címen Misztótfalusi Kis Miklós irodalmi örökségének és életének bemutatására már az előzőkben hivatkoztam. Itt azonban kiegészítésképpen meg kell jegyezmem: ám-bár különleges helyzetünkben e két szép kötet gondozójának arra kellett törekednie, hogy az emlékiró, illetőleg a nagy könyvnyomtató irodalmi munkássága és élete feltárása rendjén a széles körű olvasótábor igény szintjéhez igazodjék, mind a közölt új anyag, mind a bevezetéseknek a szigorú kritika rostáján megszárt, új eredményei, valamint a jegyzetek és a mutatók szakszerű, megbízható tájékoztatása miatt e két kötet a szakember számára is nélkülözhetetlen, jól használható forrás.

Ha aztán valaki Jakó most előttünk fekvő kötetének tanulmányait a dolgozatok keletkezésének időbeli rendjében sorakoztatja fel, könnyen megállapíthatja először is azt az időrendi tényt, hogy a kötet szerzőjét igazában csaknem két évtizedes történettudományi munkásság, tehát teljes szakmai érettség időszakaszában kezdték — alkotásra készítő következménnyel — lekötni az erdélyi értelmiség kialakulásának, az anyanyelvi írásbeliség, majd nyomában még lenyűgözőbb erővel az erdélyi könyvkiadás és a könyv-, illetőleg könyvtártörténet kérdései. Kutatásai rendjén eddig ismert könyvtárak polcairól egymás után kerülnek elő el-eddig számon nem tartott vagy legalábbis kellő alapossággal nem méltányolt újabb meg újabb értékek, de nem egy könyvesház egészében vagy nagy részében az ő minden zugba bevilágító fényszórója nyomán tárulkozik teljes jelentőségében elének. Az *Írás, könyv, értelmiség* e tárgykörbe vágó kisebb-nagyobb tanulmányainak már csak futó számbavétele is bárkit meggyőzhet azonban arról, hogy Jakó érdeklődésének ez az újabb irányulata — miként az előbbieken ismertetett munkássága is — nem ismer nemzeti, nemzetiségi korlátokat. Az erdélyi magyar kézirat- és könyvgyűjtemények, levéltárak történetének, a magyar könyvkiadás és nyomdai viszonyok múltjának újszerű, népi és társadalmi viszonyokba beágyazott vizsgálátát több tanulmány képviseli.¹⁹ Melléjük sorakozik azonban a Cipariu-könyvtár eddig kellően nem ismert kialakulásának története²⁰ társaságában a balázsfalvi román nyomda kezdeteiről²¹ készült dolgozat is. Ugyanebben a kérdéskörben az erdélyi román és szász művelődéstörténet szempontjából olyan jelentős XVI. századi nagyszabású szász könyvnyomtatás vonatkozásában Jakó szintén értékes új megállapításokra jutott el. Ezt az bizonyítja legjobban, hogy egyik, e kérdéskörbe tartozó, először magyar nyelven közzétett tanulmányát egy hazai szász folyóirat hamarosan német nyelven is megjelentette.²²

A román, magyar és szász értelmiségi élet, könyvkiadás és irattermelés párhuzamos vizsgálata²³ Jakó számára abból a felismerésből lépett elő kényszerítő erejű kötelezettséggel, hogy a három műveltségteremtő-hordozó elem ilyen irányú kérdéseinek kutatása nem egymást kiegészítő, hanem egymást feltételező, kiegészítő tudományos tevékenység.

Noha máris éppen eléggé igénybe vette e sorok írója az olvasó figyelmét, így sem sorakoztathatta fel még címszerűen sem Jakó Zsigmondnak az erdélyi tudománytörténet, az erdélyi művelődési élet vizsgálatára vonatkozó nem egy közleményét, mint ahogy nem számolhatott be a szemle rendjén a tőle átkutatott levél-, kézirat- és könyvtárakból kibányászott és közzétett jelentős tanulmányokról, cikkekről sem. S jóllehet ilyenformán kétségtelenül hiányos a most megjelent tanulmánykötet előzményeiről és fogyatékos a Jakó egész munkásságáról megrajzolt kép, annyi talán mégis kiviláglik az ezúttal papírra vetett sorokból: az alaposság, az önmagával szemben megmutatkozó igényesség, a sokirányú történeti érdeklődés és az ezek nyomán jelentkező sok-sok új eredmény az előbbieken felvázolt tudományos pályának olyan jellemzői, amelyek tisztelőtadó főhajtásra készíthetnek mindannyiunkat az erdélyi történetkutatás nagy mestere előtt.

JEGYZETEK

1. Jakó Zsigmond: *Írás, könyv, értelmiség*. Tanulmányok Erdély történelméhez. Bukarest, 1976.
2. Rettegi György: *Emlékezetre méltó dolgok. 1718—1784*. Bevezető tanulmánnyal és magyarázó jegyzetekkel közléteszi Jakó Zsigmond. Bukarest, 1970. — *Erdélyi féniks*. Misztótfalusi Kis Miklós öröksége. Bevezető tanulmánnyal és magyarázó jegyzetekkel közléteszi Jakó Zsigmond. Bukarest, 1974.
3. Itt nem a szakfolyóiratokban, kiadványokban magyar, román, német,

- francia és szlovák nyelven közzétett közleményekre, hanem elsősorban éppen a *Korunkban* 1964 óta és a *Művelődésben* 1970-től kezdődően közzétett, szélesebb körű olvasóközönséghez szóló tanulmányokra, cikkekre gondolok. Ezekhez csatlakozik az ugyancsak nagy olvasótáborral számoló *Korunk Évkönyv*beli két tanulmány (1973, 1976).
4. *Erdélyi Múzeum*, XLVII(1942). 293.
  5. *Bihar megye a török pusztítás előtt*. Település- és Népiségtörténeti Ertekezések, 5. Budapest, 1940.
  6. *A gyulai vártartomány urbáriumi*. Bevezetéssel ellátva közzéteszi Jakó Zsigmond. Kolozsvár, 1944.
  7. *Az erdélyi mértéktörténet kérdéseire*. Erdélyi Múzeum, L(1945). 240—243.
  8. *Az elpusztult települések kutatása*. I. h. 40—60. (*Lakság-Lengyelkék*. I. h. 105—107.)
  9. *Adatok a torockói jobbagylázadások történetéhez*. Erdélyi Történelmi Adatok V/1. Kolozsvár, 1945.
  10. *Adatok a dézsma fejedelemségkori adminisztrációjához*. I. h. V/2. Kolozsvár, 1945.
  11. Ez először románul jelent meg: *Istoricul manufacturilor de potasă din Valea Ungurilor și Călin*. Studii și cercetări științifice (Cluj), IV(1953). 347—420. — Magyarul három évvel később: *A magyarpataki és kalini hamuzsírhuata története*. Bukarest, 1956.
  12. *Az erdélyi papírmalmok feudalizmuskori történetének vázlatja*. XVI—XVII. század. Studia Universitatis Babeș—Bolyai. Series Historia. Fasc. 2. 1962. 59—81.
  13. Ez a magyar nyelven most újra közzétett tanulmány már két évtizeddel ezelőtt románul is megjelent: *Organizația cancelariei voievodale ardelenae la începutul secolului al XVI-lea*. Hrisovul VI(1946). 111—148. (Két hasonmással)
  14. *Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárának múltja és feladatai*. Erdélyi Tudományos Füzetek, 133. Kolozsvár, 1942.
  15. *Jelentés a naszói volt Határőr-Múzeum levéltári gyűjteményéről*. Az EME beszercei XVIII. vándorgyűlésének Emlékkönyve. Kolozsvár, 1944. 163—165.
  16. *Az erdélyi szász levéltárügy két évtizede*. Levéltári Közlemények, XVIII—XIX(1940—1941). 549—554. — *A Szász Nemzeti Levéltár újabb munkássága*. Erdélyi Múzeum, XLVIII(1943). 103—106.
  17. Ezek közül csak a jelentősebbek könyvészeti adatai itt következnek: *Inceputurile scrisului în păturile laice din Transilvania*. Studii și cercetări de istorie, VII(1956). 81—102. — *Les débuts de l'écriture dans les couches laïques de la société féodale en Transylvanie*. Nouvelles Études d'Histoire présentées au Xe Congrès des sciences historiques Rome 1955. București. 1955. 209—223. — *Paleografia latină cu referire la Transilvania (sec. XII—XV)*. Documente privind istoria României. Introducere I. București, 1956. 169—229. (50 hasonmással) — *Sigilografia cu referire la Transilvania pînă la sfîrșitul secolului al XV-lea*. Documente privind istoria României. Introducere II. București, 1956. 559—619. (14 hasonmás-táblával) — *Instrucțiunile arhivistice ale oficiilor din Transilvania. 1575—1841*. Revista Arhivelor I(1958). 1. 34—81. — *Ujabb adatok Dés város legrégebb kiváltóságlevelének kritikájához*. Studia Universitatis Babeș—Bolyai. Cluj, 1958. Tom. III. 8. Series IV. Fasc. 2. Historia. 45—53. — *Concepția modernă a paleografiei și aplicarea ei în cercetările de paleografie latină din țara noastră*. Revista Arhivelor VIII(1965). 1. 23—36. — *Dezvoltarea problemicii și a metodelor de cercetări paleografice latine*. I. h. IX(1966). 1. 47—62. — *A româniile papirtörténeti irodalom és e kutatások útja a jövőben*. Könyvtári Szemle X(1966). 135—138. — *Filigraane transilvănene din secolul al XVI-lea*. Studia Universitatis Babeș—Bolyai. Series Historia. Fasc. 13. 1. 1968. 3—19. (77 hasonmással).
  18. *Scrierea latină în evul mediu*. București, 1971. (175 hasonmással)
  19. A most kötetbe összegyűjtött dolgozatok címére, első megjelenésére vonatkozó könyvészeti adatok a továbbiakban mellőzhetők, hiszen a kötet szerzője ilyen tekintetben az egyes közleményekhez fűzött jegyzetekben pontosan tájékoztat.
  20. *T. Cipariu și posibilitățile bibliofiliei românești în Transilvania înainte de 1848*. Revista bibliotecilor XXI(1968). 10. 619—622. — *Formarea bibliotecii lui T. Cipariu înainte de 1848*. I. h. 11. 671—675.
  21. *Inceputurile tipografiei de la Blaj*. Sub semnul lui Clio. Omagiu Șt. Pascu. Cluj, 1974. 492—503

22. *Die Hermannstädter Druckerei im 16. Jahrhundert und ihre Bedeutung für die rumänische Kulturgeschichte.* Forschungen zur Volks- und Landeskunde IX(1966). 1. 31—58.
23. Az előbbieken említett román művelődéstörténeti tárgyú tanulmányai, cikkei az itt fel sem soroltakkal együtt még annak idején megjelentek románul is. Nem kiadói titok: a most közzétett magyar nyelvű tanulmánykötetet hamarosan követi egy rokon jellegű, román nyelvű gyűjteményes kötet is.

PÁLL LAJOS

ÖRÖK FELESÉG

(Egy ásatásnál)

Most, hogy a szemed,
szemed gödre is hallgatag,
hogy szemed helyében
pénzért matatnak,
ára van a pillanatnak.

ŐSZ

Sír a fűrész, szorít az ág,
de biztos a nóta vége,
(nem kell hozzá sok bölcsesség)
keserű lesz a szám íze.

Sír a fűrész, szorít az ág,
ráncosul a föld homloka.
Házunk előtt szép akácunk
vetkőzik suhogó botra.

Sír a fűrész, szorít az ág,
ez az ősz is immár jelkép,
szemben Firtos, vesszőzéshez
fölvette a fehér ingét.

GYÖNGYÖM ASSZONY

Gyöngyöm asszony, szép cigányné,
az enyém volt, legyen másé,
agyad tűzhely, vakarhatod,
világod lett vakablakod.
Agyad tűzhely, nincs parazsa,
sóvá fagy a szoknyafodra,
vissza ne nézz, semmiképpen,
magad látod szemverésben.
Most lett könnyű, ami eltelt,
van, ki átkokat teletet,
s csodálja, hogy csorda bolha
szép életét hogy befonja.
Gyöngyöm asszony, volt cigányné,
nincs mért sirni zápor elé,
inkább vessél másnak ágyat,
ha már magad kitaláltad!